

Bölüm 4

İSLAM ÖNCESİ ARAPLAR VE GASSÂNÎLER

Kadir ERBİL¹

---

1 Dr. Öğretim Üyesi Kadir ERBİL
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
ORCID: 0000-0003-2530-4396

Giriş

İslâm, Arap Yarımadası'nda ortaya çıkmış ve oradan tüm dünyaya yayılmıştır. Arap Yarımadası'nda İslâm'dan önceki dinî, siyasî ve toplumsal yapısını öğrenmek, İslâm dininin doğduğu dönemi daha iyi anlayabilmek için gereklidir. Çünkü İslâm öncesi Arapların barbar, okuma yazma bilmeyen, bilgisizlik ve gaflet içerisinde göçebe olarak yaşayan insanlar şeklinde olduğu algısı bulunmaktadır. Bu algı Arabistan'da kurulan birçok medeniyetin varlığının bilinmemesinden kaynaklanmaktadır. Gassânî Devleti de bu bilinmeyen medeniyetler içerisinde yer almaktadır. Gassânîler Suriye'de hâkimiyet kurmuş ve uzun yıllar Kuzey Arabistan'da siyasî bir güç olarak varlığını devam ettirmiştir. Bu konuda bazı akademik çalışmalar yapılmış, ancak bu çalışmalarda bazı eksiklikler bulunmaktadır. Yapılan bu araştırmada ise konuyla ilgili olarak tarihin tanımı, Arabistan Yarımadası ve coğrafi bilgiler, Arapların kısa tarihçesi, Adnânîler ve Kahtânîler'in soyları, Gassânîler'in kim oldukları, Gassânîler'in kurdukları devletin yeri, devletin kuruluşu, yükselişi, ön plana çıkan Münzir b. Hâris dönemi, Gassânîler Devleti'nin yıkılışı, Gassânî hükümdarları ve medeniyetleri hakkında imkânlar ölçüsünde bilgi verilme çalışıldı.

1.1.Tarih ve Tanımı

“Tarih”, Arapça bir kelime olup sözlükte “vaktin bilinmesi, bir hadisenin vuku bulduğu günü ve yılı tespit etmek” anlamını ifade eder. Tarihin konusu ise zaman ve insandır (Sahâvî 1986; 16-19). “Tarih” kelimesinin kökeni Arapça bir kelime olup “v-r-h”dan türemiştir. Tarih, Sami dilinde ay anlamına gelmekte olup, bu nedenle Sami kavminin takvimleri aya göre düzenlenmiştir. (Hizmetli 2019; 13). Tarih, geçmişteki hadiseler, yer, zaman ve yapanları göstererek kaynaklara dayanır, bu hadiselerin sebep ve sonuçlarını inceler.

Tarih, geçmişin bilimi, hatıra ve tecrübe ilmi olarak tarif edilmiştir. Tarih, geçmişte meydana gelen olaylar hakkında belgelerin verileri olarak da tarif edilmiştir. Tarih, insanoğlunun yaşadığı zaman sürecini ve bu süreçte, onun başından geçen olayları; söylemlerini, faaliyetlerini ve ortaya koyduklarını ifade eder. Tarih, olayların sebep ve sonuçlarını inceler. (Togan1985; 7-17; Kütükoğlu 2007; 1-3).

Tarih, zaman ve mekân kavramları içinde insanoğlunun yaptıklarını, olayları inceleyen bir bilim dalıdır. Doğal, sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel ortamlar insanın ilişkilerinde belirleyici etkenlerdir. Tarih, eski çağlardan beri insanlığın büyük önem verdiği bir konu olmuştur. Bu nedenle insanlar tarihi öğrenmeye özel özen göstermişlerdir. Tarih, insana insan olduğunu ve değerini hatırlatan, onu düşündürmeye sevk eden, doğru ve yanlışları anlatan, yorumlatan tüm bilimlerle kol kola gezen bir bilimdir.

Tarih, insanlığın anısıdır. Tarih, toplumun zamanla gelişme ve ilerleme yönünü belirler, insanın kendi toplumu ile diyalog kurmasını ve bütünleşmesini sağlar. Tarih, geçmişteki tüm mekân ve dönemlere ait insan deneyimini ele alır. Dolayısıyla tarih, insanlık geçmişinin genel bir sunuşudur. Tarih geçmişin hafızasıdır, gerçekte ne olduysa onu gösterir. Yani tarih, insanlığın gelişme ve olgunlaşmasında fert ve toplum düzeyinde fiziki ve ruhi alanda oluşan durumun ve düşünce ile bunların oluşması sonucunda ortaya çıkan olayları inceler. Tarih, insanlığın kazanımlarını kaydeder ve sonraki kuşaklara aktarır.

Tarih, geçmişte meydana gelen olayların ve yapılan işlerin tamamını ifade eder, bir nevi araştırma ve soruşturmadır. Bu yönüyle tarih, insanlığın hal tercümesi, düşünce ve medeniyetinin genel panoramasıdır. Tarih, insanların geçmişini inceleyen ve onların sosyal kapsamlı eylemlerinin bir tablosunu sunar. Bir başka tanıma göre ise tarih, insanların ve milletlerin, geçmişte, maddi ve manevi yönden elde ettikleri gelişmeleri, birbirleriyle olan ilişkilerini, medeniyetlerini iç ve dış sorunlarını kapsar. İnsanlığın yaratılıştan beri geçirdiği devreler, maddi ve ruhi olgunlaşmalar tarihin temel konusudur (Hizmetli, 2019; 16, 22).

Cahiliye döneminde Arapların “Eyyamu’l-Arab” diye isimlendirdikleri tarihleriyle alakalı rivayetler ensab ve şiirlerden ayrılmaz, şiirlerle beraber ezberlenir ve nakledilirdi. İslam öncesi Arap tarihçiliği, “Ensab Şecereleleri” ve “Eyyamu’l-Arab” olarak iki yönde gelişti. Araplar, geçmişin sürekli hatırlanması için soy-sop bilgisine (ensab), aşiretin ve kabilenin milli ve manevi değerlerinin yaşanılıp korunması için de örf ve adetlerin (Eyyamu’l-Arab) bilinmesine ayrı bir değer verdiler. Arapların en güçlü tarih kaynaklarından birisi de şiirlerdir. Araplar şiirlerinde Arap savaşlarına, soylarına, kahramanlıklarına ve inançlarına yer verdiler (Hizmetli 2019; 29). Bir de destansı yönü ağır basan Ahbâru’l-Arab ismiyle de bilinen bu bilgilerle birlikte Arapların ticaret yaptıkları Bizans, Mısır, İran, Medine, Hayber çevresindeki Yahudiler ve Hristiyanların da tarihleriyle ilgili bilgileri bulunmaktaydı. Tarih kelimesi Türkçeye Arapçadan geçmiştir (Fayda, 2011; XL/ 66).

Hicaz ve Yemen bölgesinde zengin bir tarih malzemesi vardı. Çeşitli kültür ve dine mensup insanlar ticaret, seyahat ve hac ziyareti gayeleriyle Arabistan’a geliyorlardı. Araplar, özellikle tüccarlar ve Kâbe ziyaretine gelen hacılar aracılığıyla komşu milletler ve devletlerin tarihi ile ilgili bilgilere sahip oluyorlardı. Halk Mekke’de, çeşitli toplanlar düzenler; Eyyamu’l-Arab hakkında bilgisi olanlar ve gezileri esnasında şahit oldukları ilgi çekici olayları anlatırlardı. O dönemde Mekke’de, tarih alanında en yetkili kişilerden birisi Hz. Ömer’di. Mekke genel elçisi veya dışişleri bakanı durumundaydı. Hz. Ömer, vazifesi gereği, komşu devletlerin tarihini ve hukukunu iyi bilmek durumundaydı (Hamîdullah 1988; 27).

Soy-sop ilminin Araplarda çok eski ve çok önemli olduğu bilinen bir konudur. Araplar arasında tarihi bir ifade şeklinde ortaya çıkan soy-sop/ensab ilmi, Araplardaki tarih bilincinin varlığının en güçlü delildir. Şecerelelerin korunması, beraberinde şecerede adları geçen kişilerle ilgili birçok tarihi bilgi aktarıyordu. Ensab ilminin ehli olanlar duyduklarını ve öğrendiklerini ezberliyorlardı. Neseblerle ilgili eserler, şecerelerde şüphe ortaya çıktığı zaman veya insanların soyları hakkındaki bilgilerini şüpheye meydan vermezdi. Tarih bilincinin gelişmesinde ensab anlayışının rolü büyüktü. İslam öncesinde, Mekke’de, ensab ilminde ün yapmış kişilerden birisi Ebu Bekir’di (Hizmetli 2019; 31).

2.1. Arabistan ve Coğrafi Bilgiler

Arabistan’ın ilk dönem tarihine dair bilgilere göre bu bölgenin Sâmililerin anavatanı olup olmadığı konusu bilinmemektedir. Arapların m. ö. IV. yüzyıldan itibaren komşu ülkelere göç ederek buralarda çeşitli devletler kurdukları kabul edilir. Araplar, Yemen’den kuzeye bazı göçler olmuş; buradan göç eden toplulukların bir kısmı Mezopotamya’ya kadar gitmişlerdir. Araplar, üç tarafı deniz, bir tarafı da geçilmesi çok zor olan çölle çevrili olduğu için buraya “Cezîretü’l-Arab” adını vermişlerdir (Yıldız 1991; III/252).

Arabistan coğrafi konum olarak; batıdan Kızıldeniz, doğudan Umman Denizi ve Aden Körfezi ile yani doğu, batı ve güneyden denizlerle çevrilidir. Dolayısıyla doğu batıdan ve güneyden denizlerle çevrilidir. Kuzeyden sınırları kesin olarak bilinmemekle birlikte; Kızıldeniz’in kuzey ucundaki Akabe Körfezi tepesinden, Dicle-Fırat ırmaklarına doğru çizilecek hayali bir hat, sınır olarak düşünülebilir (Hitti 2011; 43). Arabistan’ın büyük bir kısmı çöldür. Sıradağlardan meydana gelen ağlar Arap Yarımadası’nın her tarafını kaplar. Bu sıradağların en uzununu “Cebelü Serât”tır. Bu sıradağlar Arabistan’ı güneyden Yemen’den, kuzeydense Suriye’ye kadar böler.

Arabistan; İslam’ın doğduğu yer ve beşiği olan bir bölgedir. Alan olarak yaklaşık Avrupa kıtasının dörtte biri, Fransa’nın üç katı, Amerika’nın ise üçte biri genişliğinde bir ülke olmasına rağmen, hakkında bilinenler bilinmeyenlerden daha azdır. Bölgenin geneline az yağmur yağar. Bu nedenle sonsuz çölleri, bitki örtüsünden yoksun gibidir. Sıra dağlarla ayrılmış olan geniş kum deryalarının birçok yerinde Atlas Okyanusu büyüklüğünde vahalar bulunmaktadır.

Denizle yaylaların arasında bulunan yerlerin dışındaki yerler hemen hemen yerleşime uygun değildir. Kızıldeniz boyunca uzanan sahiller, kırmızı toprak ve parlak kayalardan meydana gelen dağlarla çevrilidir. Bu dağlar yalçın kayalar, dik uçurumlarla deniz kıyısına kadar uzanır. Arka tarafta bulunan kısımlar çıplak kayalardan oluşur ve ara sıra yükselen paralel sıradağlarla çevrilidir. Dağların arasında bulunan dar vadiler, kış yağmurları sona erdiği zaman ancak derin kuyular kazılarak su elde edilebilir. Toprak ve bitki ör-

tüsüne elverişli olan kısmı oldukça sınırlı olan bu bölge, eskiden beri Hicâz adıyla anılmaktadır. Arabistan'da eskiden beri Araplar ikamet etmekteydiler. Sami dillerinden olan Arapça, Fenikece ve Keldanice ile aynı kaynaktan doğmuştur (Günaltay 2016; 9).

Arabistan'ın iklim şartları nedeniyle ziraata en elverişli toprakları, güneyde Yemen ve batıda Asîr bölgesidir. Bu bölgelerde ılıman iklim hâkimdir. Buralarda gece ile gündüz sıcaklık farkları fazladır. Arap Yarımadası'nın iç bölgelerinde, Arapların serinleyip rahat edebileceği vahalar bulunmaktadır. Buralar, çöllerde zor rastlanan pınar ve benzeri su kaynakları çevresinde, az çok bitki örtüsünün bulunduğu yerlerdir. İç bölgelerde yağmura fazla rastlanmaz, yağarsa da Hicâz bölgesinde olduğu gibi seller gelir. Arabistan'da üç büyük çöl bulunur. Bunlardan biri: Nüfûd Çölü: Arabistan'ın kuzeyinde bulunmakta olup geniş bir yer tutmaktadır. İkincisi; Dahnâ Çölü: buna "Küçük Nüfûd" da denilmekte olup batısında Necid, doğusunda Hasâ, kuzeyinde Nüfûd, güneyinde Rub'ül-Hâli bulunmaktadır. Üçüncüsü ise; Rub'u'l-Hâli Çölü, ülkenin güneyindedir. Doğuda Dahnâ Çölünün doğu kavisiyle birleşir. Kuzey ve kuzey-batıda Necid Çölüne ulaşır, batıda Yemen'e güneyde ise Hadramevt steplerine kadar uzanır (Hitti; 2011; 45; Algül 1986; I/62).

Arabistan'ın eskiden verimli bir yer olduğu, uzun süren kuraklıklar neticesinde su kaynaklarının kuruduğu ve tarıma elverişli toprakların çölleştiği, böylece burada yaşayan Arapların kuzeye göç ettikleri rivayet edilir. Bölgenin eskiden verimli olduğu ile ilgili bazı bilgiler varsa da yarımadadaki değişimin insanlık hayatının başlamasından sonra olduğuna dair kesin bir delil bulunmamaktadır (Lewis 2001; 35-36).

Arap Yarımadası, Hicâz, Yemen, Uman ve Hecer olmak üzere dört ana bölgeye ayrılır. Arabistan'ı Hicâz, Yemen, Tihâme, Necid, ve Arûz olmak üzere beş bölgeye ayıranlar da vardır Cevâd Ali 1993; I/167; Şerif 1985; 22-23; Yüksel 1999; 32; Büyükcoşkun;1991, III/248).

Arabistan'ın ekonomik olanakları kısıtlıdır. Sıkça meydana gelen kuraklıklar, insanların yurtlarını tek etmelerine neden olmuş, Yemen bölgesinde meydana gelen kuraklıklar ve sulama amacıyla yapılan seddin/barajın yıkılması, büyük göçlerin meydana gelmesine neden olmuştur. Arap Yarımadası'nda meraların ve su kaynaklarının kıtlığı nedeniyle sık sık çatışmalar meydana gelmiştir. Geçim sıkıntısı, bazı kabileleri çapulculuğa sevk etmiş ve bazı kabileler bunu meslek haline getirmişlerdir.

Arap Yarımadası'nın en önemli gelir kaynağı hayvancılık ve tarımdır. Göçebe Araplar, tarım ve el sanatıyla uğraşanları küçümserlerdi. Ziraatla uğraşan insanları toprağa bağlı esir olarak telakki ederlerdi. Hadari/yerleşik Araplar, tarım ve el sanatlarıyla uğraşanları hor görmezlerdi. Tâifliler, bazı Mekkeliler, Medineliler ve Yemenliler hem tarım hem de el sanatlarıyla uğraşarlardı (Özaydın "Arabistan" 1991, III/322).

Arap nüfusunun temel gıda maddeleri arasında hurmanın özel bir yeri vardır. Hurmanın meyvesinden, odunundan ve liflerinden çeşitli amaçlarla faydalanılırdı. Hurma Arap Yarımadası'nda bulunan bütün vahaların en önemli ağacıdır (Özaydın "Arap" 1991, III/251; Hitti 2011; 56).

Göçebe/Bedevî Arapların başlıca ulaşım vasıtası devedir. Deve, yük ve binek hayvanı olarak kullanıldığı gibi etinden, sütünden, yününden, gübresinden ve kemiklerinden de faydalanılır (Cevâd Ali 1993; I/207; Özalp 2022; 7). Kızıldeniz balıkçılık yönünden oldukça fakirdir. Uman bölgesinde ise balıkçılık önemlidir. Basra körfezinde de inci avcılığı meşhurdur (Özaydın "Arap" 1991, III/251; Hitti 2011; 56).

3.1. Arapların Kısa Tarihçesi

Araplar, bugün Sâmîlerin en büyük kavmidir. Geleneksel tasnife göre Sâm, Hz. Nüh'un oğullarındandır. Ortadoğu'da yaşayan birçok kavmin aslı ona dayandırılır. Araplar Sâmî kavimler arasından en kalabalık ve en fazla yayılmış olanlarındandır. Bununla beraber Arapların ilk dönemin tarihleri hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Sâmî toplulukların ilk defa nereden çıkıp nereye yayıldıkları hakkında birçok görüş ortaya atılmıştır. Bugün genel olarak kabul edilen kanıya göre, Mezopotamya, Suriye ve Filistin'e Sâmî bir ülke görüntüsü veren yayılmalar, Arabistan'dan kuzeye göçen Sâmî kavimler tarafından yapılmıştır (Çağatay 1971; 3).

Arabistan'ın asıl sakinleri Araplardır. Arap kelimesine Asur tabletlerinde rastlanmaktadır. Tarihçiler, klasik bir anlayışa uyarak Arap kavimlerini üç devre olarak incelerler.

Arab-ı Baide: Eski dönemlerde yaşamış, daha sonra çeşitli nedenlerle yok olmuş ve tarihten silinmiş Araplardır, haklarında fazla bilgiye sahip değiliz. Âd, Semûd, Tasım, Cedîs, Amelika, Medyen ve Eyke kavimleri bunlardan bazıları olup, Kur'an-ı Kerim'de bunlara işaret edilir (Kur'an 69; 4-6; Cevâd Ali 1993; I/354; Zeyyât 1985; 10).

1. Arab-ı Ârîbe: Hakiki Araplardır. Kahtânîler adı verilen bu grubun esas vatanı Yemen'dir. Kahtan b. Âbir'in Yemen'e yayılan çocukları ve torunları, bu nesli meydana getirir. Bu Araplara güney Arapları da denir. Cürhüm ve Ya'ub olmak üzere ikiye ayrılırlar. Ya'ub'dan olan Kehlân ve Himyer'den pek çok kabile türemiştir. Meşhur Kudâa kabilesi Himyer'in, Ezd kabilesi ise Kehlân'ın koludur. Bazıları çeşitli devletler kurmuştur. Belli başlı Kahtânî kabileleri şunlardır: Kudâa, Ezd, Mezhic, Hemdân, Kinde, Kelb, Uzre, Ans, Murâd, Huzâa, Cüzâm, Âlû, Cefne (Gassânîler), Lahm, Tay, Eş'ar, Evs, Hazrec'dir. Kahtânîlere mensup kabilelerin bir kısmı Me'rib Seddi'nin /Barajı'nın yıkılması başta olmak üzere çeşitli sebepler ve farklı zamanlarda anavatanlarını terk ederek, Arap Yarımadası'nın çeşitli bölgelerine yerleşmişlerdir. Gassânîler Suriye'ye, Lahm ve Cüzâm Hîre'ye, Huzâa Mekke'ye, Kinde önce

Bahreyn, sonra Hadramut ve daha sonra da Necid'e, Evs ve Hazrec de Medine'ye yerleşen Kahtâni kabileleridir (Cevâd Ali 1993; I/355-363; Zeyyât 1985; 11; Algül 1986; I/63; Günaltay 2016; 35; Sarıçam 2014;33-34).

2. Arab-ı Musta'ribe: Soy olarak Arap olmayıp sonradan Araplaşan kabilelerdir. Bunlar Hz. İsmail'in neslidir. Bunlara İsmâilîler, Hz. İsmail'in torunlarından Adnan'ın neslinden türedikleri için Adnânîler de denir. Hz. İsmail, Kâbe civarına geldiği zaman orada, eskiden güneyden göç etmiş Arap asıllı Cürhüm kabilesiyle karşılaştı. Aslen İbrâni olan Hz. İsmail, Bu kabile arasında büyüdüğü için onlardan Arapça öğrendi. Cürhüm kabilesinin reisi olan Mudad b. Amr'ın kızıyla evlenerek çoluk çocuğa karıştı. Onun soyu bu evlilikten çoğalıp Araplaştığı için Arab-ı Musta'ribe diye anılmıştır. Dolayısıyla Hz. İsmail'in nesli anne tarafından Arap'tır. Bunlara kuzey Arapları da denir. Adnan, Hz. Peygamber (s)'in yirmi beşinci göbekten atasıdır. Onun neslinden türeyen başlıca büyük kabileleri şöyle sıralamak mümkündür: Rebîa, Mudar, Kays-ı Aylân, Gatafan, Kinâne, Kureyş ve bunların Süleym, Hevâzin, Temîm, Esed, Huzeyl, Sakîf, Teym, Hâşim, Ümeyye gibi alt kollarıdır. Adnânîler, nüfusları çoğalınca Arap Yarımadası'nın çeşitli bölgelerine dağılmışlardır. Kureyş kabilesi ise Mekke'de kalmıştır. Kureyş kabilesi de Cuma, Sehm, Mahzûm, Abdüddâr, Abdümenâf gibi kısımlara ayrılmıştır. Diğer Adnânîler Tihâme, Hicaz ve Necid'de göçebe veya yarı göçebe yaşamaya devam etmişlerdir (Cevâd Ali 1993; I/355-363; Zeyyât 1985; 11-12; Algül 1986; I/63; Günaltay 2016; 35; Sarıçam 2014; 34).

3. Arab-ı Müsta'ceme: İslam'ın ortaya çıkışından sonra İslam kahramanlarının fetihlerinden sonra bu ülkelerin asıl sahipleriyle karışmasından sonra ortaya çıkan Arapça konuşmaya başlayan milletlerdir. Mısır, Libya, Fas, Tunus, Cezayir ve benzeri ülkeler buna örnek gösterilebilir (Cevâd Ali 1993; I/355-363; Zeyyât 1985; 11-12; Algül 1986; I/64; Günaltay 2016; 35 vd; Sarıçam 2014;34).

Arap Yarımadası'nda Arapların dışındaki milletlerden de insanlar yaşıyordu. Bahreyn ve Uman bölgeleri başta olmak üzere yarımadanın İran'a yakın olan doğu kısmı Yemen'de Arapların yanı sıra İranlılar da vardı. Yemen'de Sâsânî yönetimi yarım asır (575-629) sürdü ve bu esnasında İranlılar yerli kadınlarla evlendiler. Bunun üzerine onlardan meydana gelen ve "Ebnâ" (oğullar) adı verilen yeni bir etnik grup ortaya çıktı. Yemende siyasi ve askeri gücü ellerinde bulunduran Ebnâ, zamanla kültür bakımından Araplaştı. San'a'da Sâsânîlerin son, İslam'ında ilk valiliğini yapan Bâzân; peygamberlik iddiasında bulunan Esved el-Ansî'yi öldüren ve Hz. Ebu Bekir tarafından San'a'ya vali tayin edilen Fîrûz ed-Deylemî, Ebnâ'ya mensup meşhur kişilerdir (Fayda 1994; X/78-79).

Cahiliye dönemi Arapları hem Adnân ve Kahtân isimlerini ve Arapların bu ikisine nispet edildiğini biliyorlardı. Adnânîler'in nüfusu artınca Mek-

ke'den çıkararak farklı yerlere dağıldılar. Adnânîler ile Kahtânîler arasında yaşam, lehçe, ahlak, inanç ve gelenek farklılıkları bulunmaktadır.

Cahiliye döneminde Araplar, geniş çerçeveli cemaat şeklinden uzak, bağımsız küçük kabileler halinde yaşıyorlardı. Kabile asabiyeti, Araplara soy ve kabile sınırlarında dar bir çevre şeklindeydi. Kabileler ittifakına bu dönemde ihtiyaç duyulmuyordu. Bu nedenle Mudar, Rebia, Kays gibi çok geniş kabileler ve Adnânî-Kahtânî soyuna dayanan büyük çaplı asabiyet, ancak İslam'dan sonra etkisini göstermiştir. Bilhassa Ali-Muaviye mücadelesinde daha çok belirginleşmeye başlamış, en şiddetli seviyesine ise Emeviler döneminde ulaşmıştır. Bu sebeple Cahiliye devrinde Adnân ve Kahtân'a kadar ulaşan açıklamalı nesep silsilelerinden ve yine bunlardan ilham alan asabiyetten bahsetmek zordur (Nus, 1973; 141). Bu hakikat, asabiyetin temel kaynağı kabul edilen nesep çizelgelerinin ancak Emeviler döneminde olgunlaşmış olduğunu ortaya koymaktadır.

3.1. 2. Adnânîler

Adnan'ın Hz. İsmail soyundan olduğu konusunda soy âlimleri fikir birliği içindedirler. Bu nedenle Hz. İsmail'in soyundan gelen kabileler Adnânîler diye isimlendirilmiştir. Adnan ve soyunu yaşatan oğullarına dair kaynaklarda çok farklı bilgiler yer alır (Cevâd Ali 1993; I/375). Bununla birlikte soybilimcilerin çoğunluğu Adnân'ın Ma'ad ve Akka isimli iki oğlundan bahseder. Ma'ad'ın Nizâr ve Kanas (Kunus/Kunud) adında iki oğlu olup, Adnânî kabilelerinin çoğu Nizâr'da birleşir (İbn Hişâm 1990;1/8; Belazüri 1963; 1/13-15; İbn Hazm 1998; 8; Nüveyri 1975; II/325; Cevad Ali 1993; I/381-393) Bu nedenle Nizâr, Adnânî kabilelerinin ortak adı olarak kabul edilir. Ensâb kaynaklarında Nizâr'ın Mudar, Rebîa, İyâd ve Enmâr isimli dört oğlundan bahsedilir (İbn Hişâm 1990;1/11; Belazüri 1963; 1/23-29; İbn Hazm 1998; 9; Cevad Ali 1993; I/394-397). Adnânî nesep şecereleleri Mudar ve Rebîa'dan türer. Bunlardan daha güçlü olan ve İslam sonrasının tarihî hadiselerdea daha etkin rol oynayanı Mudar kabilesidir.

Mudar soyu İlye's ve Kays-ı Aylân olarak iki koldan devam eder. İlye's, Hındef olarak bilinen Leylâ bint Hulvân ile evlenmiş, ondan Tâbiha, Müdrike ve Kuma (Kama'/Kamaa) adında üç oğlu doğmuş, soyu bunlar tarafından devam ettirilmiştir (Zübeyrî, tsz.; 7-8; Belazüri 1963; I/37-38; İbn Hazm 1998; 9-10, 467-468). Müdrike b. İlye's'ten Huzeyl, Esed ve Kinâne kolları doğmuş olup, Kinâne'nin en meşhur temsilcisi Kureyş'tir. Soybilimcilerin çoğunluğu Kureyş'in Fihri b. Malik b. Nadr b. Kinâne'de birleştiği konusunda görüş birliğindedir (Zübeyrî, tsz.; 10-11; Belazüri 1963; I/39; İbn Hazm 1998; 11-12, 465; Nüveyri 1975; II/280, 348-352). Müzeyne, Ribâb ve Temîm kabileleri İlye's b. Mudar'ın diğer oğlu Tâbiha'dan meydana gelmiştir. Bu soyun en güçlü temsilcisi olan Temîm ise Amr b. Temîm, Saîd b. Zeyd b. Menât b. Temîm, Yarbu ve Mâlik soylarının ortak atası kabul edilmektedir ((Zübeyrî, tsz.; 8-12; İbn

Hazm 1998; 466-467; Nüveyri 1975; II/278-279). Mudar'ın Kays-ı Aylân nesli Kaysiler olarak adlandırılmıştır. Kays-ı Aylân'dan Fehm, Süleym, Hevâzin, Gatafan, ve Gâni kabileleri doğmuştur. Bu kabilelerden Hevâzin'e Sakif, Âmir b. Sa'saa ve Cuşem; Âmir soyuna Umeyroğulları, Kilâboğulları ve Ka'boğulları dâhildir. Hâris, Ca'de, Ukayl, Kuşeyr ve Aclân da Ka'b'a dâhil kabul edilir. Yine Kays-ı Aylân'dan olan Gatafan kabileleri Abs, Zübyân, Eşca' ve Enmâr şeklindedir (İbn Hazm 1998; 468-469, 480-483; Nüveyri 1975; II/280-281).

Adnânilerin Mudar'dan sonraki ikinci kolu Rebîa, esas olarak Esed ve Zubey'a şeklinde iki alt gruba ayrılır. Rebîa'nın çoğunluğu Esed b. Rebîa'ya dâhildir. En meşhur Esed kabileleri Anze, Abdülkays, Vâil b. Kâsıt ve Nemr b. Kâsıt olup, Rebîa kabilesi genelde Vâil b. Kâsıt tarafından devam etmiştir. Vâil'in soyundan Bekr ve Tağlib kabileleri ortaya çıkmıştır. Yeşkur, Kays b. Sa'lebe, İci, Hanife, Züheyl ve Şeybân da ünlü Bekrî kabilelerdir (İbn Hazm 1998; 469-470, 483-484; Nüveyri 1975; II/281-282, 334-342).

3. 1.3. Kahtânîler

Soybilimciler Yemen kabilelerinin hepsinin soy zincirini Kahtân'da birleştirirler. Kahtân kabilelerinden Sebe' b. Yeşcüb b. Ya'rub b. Kahtân'a dayananlar ise Sebeiyûn ismiyle anılır (İbn Abdirebbih 1965; III/369; (İbn Hazm 1998; 329-330). Kahtân kabilelerinin çoğu ise Himyer ve Kehlân'dan çoğalmıştır. Himyer ise kendi arasında Mâlik ve Hemeysa olmak üzere iki kola ayrılır. Amâlik, Şer'ab, Zû Ruayn, Zû Yezen, Zü'l-Kela, Meytem, Uhâze ve Hazur Himyer'e dâhil edilir. Himyer'in asıl kolu Mâlik olup, meşhur Kudâa kabilesi de buraya mensuptur. Kudâa'dan Belî, Behra, Mehre b. Hadyân, Nehd, Cüheyne, Sa'du Huzeym, Ceram b. Rabbuh, Tenûh, Kelb b. Vebre, Nemr b. Vebre, Esed b. Vebre kabileleri meydana gelmiştir (İbn Hazm 1998; 478-479, 485-486; Nüveyri 1975; II/282, 295).

Arîb b. Kehlân ve Zeyd b. Kehlân, Kahtânîler'in Kehlân soyuna mensup kabul edilir. Arîb b. Kehlân'a ulaşanlar Tayy, Eşarûn, Mezhic, Âmile, Lahm, Cüzâm, Kinde ve Havlân kabileleridir. Zeyd b. Kehlân'dan ise Hemdân, Ezd, Becîle ve Has'am kolları çıkmıştır. Ezd, Kehlânîler'in en büyük koludur. Gassân, Atîk, Bârik, Evs, Hazrec, Devs, Nasr b. Zehran ve Gaâmid kabileleri de bu soydan çoğalmıştır (İbn Hazm 1998; 471-485, 485-486; Nüveyri 1975; II/282, 298-301).

4. Gassânîler Devleti (220-638)

4.1 Gassânîler'in Soyu

Miladın ilk yıllarında kuzey Arabistan'da, Suriye ve Irak civarında Bizans/Roma ve Sâsânî devletleri hudutlarında tarih sahnesinde oldukça önemli rol oynayan iki devlet kurulmuştu. Arap tarihçileri bunları Güney Arabistan'dan yani Kahtânîler'den kabul ederler. Kuzeye gelişlerini Yemen'de bulunan Me'rib seddinin yıkılmasıyla ilişkilendirirler (Cevad Ali 1993; III/387;

Çağatay 1971; 61).

Arim seli Gassânîler'in Amr b. Âmir liderliğindeki Ezd kabilesinin Yemen'den göç etmesine neden olarak gösterilmektedir (İbn Hişam 1990; I/47). Güney Arabistan'da birçok devletin ve küçük emîrlıklar hüküm sürmüştü ve bu bölgedeki halk geçimini genellikle ticaretle sağlamaktaydı. Bölgede yaşayan insanlar sadece ticaretle değil aynı zamanda tarımla da uğraşmıştı. İnsanların tarımla uğraşmasının delili Yemen'de sel sularını toplamak ve araziye sulamak için inşa edilen setlerdi. Yemen'deki Arim Seddi bu setlerin en meşhuru idi. Yapıldığı şehre nispetle Me'rib veya Sebe' seddi olarak isimlendirildi. Arim'in kelime anlamı "set, baraj; büyük sel ve şiddetli yağmur" demektir. Arim'in Sebe vadisinin ismi olduğu, tarla faresine arim dendiği, fareler tarafından delinip yıkıldığı için sete bu adın verildiği de nakledilmektedir (Harman 1991; III/373).

Kur'an'da da zikredilen "Andolsun, Sebe' kavmi için oturduğu yerlerde büyük bir ibret vardır. Biri sağda, diğeri solda iki bahçeleri vardı. (Onlara:) Rabbinizin rızkından yeyin ve O'na şükredin. İşte güzel bir memleket ve çok bağışlayan bir Rab! Ama onlar yüz çevirdiler. Bu yüzden üzerlerine Arim selini gönderdik. Onların iki bahçesini, buruk yemişli, acı ılgımlı ve içinde biraz da sedir ağacı bulunan iki (harap) bahçeye çevirdik. Nankörlük ettikleri için onları böyle cezalandırdık. Biz nankörden başkasını cezalandırır mıyız? Onların yurdu ile içlerini bereketlendirdiğimiz memleketler arasında, kolayca görünen nice kasabalar var ettik ve bunlar arasında yürümeyi konaklara ayırdık. Oralarda geceleri, gündüzleri korkusuzca gezin dolaşın, dedik. Bunun üzerine: Ey Rabbimiz! Aralarında yolculuk yaptığımız şehirlerin arasını uzaklaştır, dediler ve kendilerine yazık ettiler. Biz de onları, ibret kıssaları haline getirdik ve onları büsbütün parçaladık. Şüphesiz bunda, çok sabreden ve çok şükreden herkes için ibretler vardır." (Kur'an 34/15-19) ve göçe neden olduğu savunulan Arim selinin tam olarak hangi tarihte vuku bulduğu belirlenmemiştir.

Rivayetlere göre; Arim selinden sonra Kahtânîler'in iki büyük kolundan biri olan Kehlânîliler'a mensup olup o sırada Yemen bölgesine egemen olan Amr Müzeykiya döneminde Kehlân grubunun Ezd koluna mensup olan Amr, tüm mallarını Himyerîlere satarak peşine takılan Kehlânîliler'la kuzeye göç ettiler (Cevad Ali 1993; III/387; Çağatay 1971; 62). Yemen'de Me'rib barajı veya Arim selinden bahsedebilip bu, o bölgede bulunan tek baraj zannedilir. O dönemde Yemen'de birçok baraj bulunmaktaydı. Bunlar zamanla yıkılmaya yüz tutmuş, sonrasında tamir edilerek ayakta kalmıştı. Bunlardan birinin onarımı sırasında ele geçmiş olan bir kitabe, Habeşîlilerin son Yemen işgali döneminde yani yukarıda sözü edilen zamandan çok sonra yazılmıştır. Burada adı geçen baraj belki de Kehlânîliler'in bulunduğu bu bölgedeki barajdır (İbn Hişam 1990; I/13 vd).

Tarihi rivayete göre Yemen'den göçen Kehlânîliler çeşitli kollara ayrıla-

rak her biri ayrı bir tarafa göçüp yerleştiler: Umrân b. Âmir, Uman bölgesine gidip Uman Ezdilerini oluşturdu. Sa'lebetü'l-Anka b. Amr b. Âmir, Yesrib'e (Medine) gitmişlerdir. Medine'de bulunan Evs ve Hazrec kabileleri bunlardandır. Huzaalılar Mekke'ye giden Hârise b. Amr b. Âmir'dendir. Ezd-u Şenue, Tihâme'ye göçtüler. Cefne b. Amr b. Âmir, bu Müzeykiya'dır. Bunlar Şam bölgesine gittiler ve Gassâniler bunlardandır. Lahmîler, Irakâ göçtüler, Münziroğulları ve Nasroğulları diye ikiye ayrıldılar (İbn Hişam 1990; I/12; Zeydan 1939; 171; Günaltay İslam Tarihi 1341; 297; Çağatay 1971; 62).

4. 2. Gassânî Devletinin Kurulduğu Coğrafi Bölge

Rivayete göre Gassâniler, Yemen'den kuzeye geçerken ilk önce Tihâme bölgesinde Zebîd ve Rîm isimindeki vadiye yerleşmişlerdir (Çelik 2019; 7). Tihâme Kızıldeniz boyunca Serat dağlarına paralel uzanan dar bir kıyı ovasıdır (Hamevî 1977; 2/63) Eldeki kaynaklara göre Gassâniler'in son olarak göç ettikleri yer Şam adlandırılmıştır. Bu bölgenin sınırları kesin olarak belirlenememekle beraber, bu bölgeyi batısında Akdeniz, doğusunda Eyle'den Fırat'a, Fırat'tan Bizans hududuna (İbn Havkal 1873;108), modern bilgilere göre ise bu sınırların Suriye Lübnan, Filistin ve Ürdün topraklarını kapsadığı yönündedir. Gassâniler ise ara sıra başkentleri değişse genellikle bugünkü Suriye hudutları içerisinde hüküm sürmüşlerdir(Tomar 2009; XXXVII/550).

Dımaşk/Dımeşk şehri (İbn Havkal 1873; 114; İbn Asâkir 1995; I/19) Suriye'nin en tanınmış merkezlerinden biridir (Hamevî 1977; II/463). Kaynaklarda eşî benzeri olmayan bir şehir olarak anlatılan Dımaşk, verimli araziye sahip olan Gûta'nın şehrin doğusunda geniş bir araziye kapsadığı rivayet edilmektedir. Dımaşk'ın kapılarının birinin ismi de olan Câbiye'yi, Gassâniler bir dönem başkent edinmişlerdir. Câbiye'de hükümdarlar yerleştiği için burası Câbiyetü'l-mülûk olarak da tanınmıştır (Cevâd Ali 1993; III/441-444; Fayda 1992; VI/538). Dımaşk'ın kasabalarından biri olan Golan (Cevelân) ve Yermük de Gassâniler'in yönetim bölgeleri arasında bulunmaktadır. Gassâniler'in en meşhur bölgelerinden ve çoğu zaman genel merkezlerinden biri olan Golan Gassâniler'e bir süre başkentlik yapmıştır (Hitti 1958; I/449).

4.3. Gassânî Devleti'nin Kuruluşu

Gassâniler Devleti'nin kuruluşu esnasında Gassâniler, bölgeye geldiklerinde Bizans'a hizmet eden ve Suriye'de Arapların liderleri olarak hüküm süren Selîh kabilesinin Dacâim koluyla karşılaşmışlardır. Bölgelerine yerleşmek isteyen kabilelerden Bizans adına vergi tahsil eden Dacâim, egemenlikleri altındaki bölgeye gelip yerleşmek için izin isteyen Gassâniler'den büyük bir topluluğa da vergi vermelerini şart koşmuşlardır. Fakat Dacâim kabilesi bu konuda tek başına karar vermemiş, o günkü liderleri olan Dehmân b. el-'İmlîk, Nûşir adında Antakya'daki Bizans temsilcisine bu durumu haber vermiştir. Onun da yerleşmelerine izin vermesiyle Gassâniler bölgeye yerleşmişlerdir (Çelik 2019; 23).

Bölgeye yerleştikten sonra Gassânîler vergilerini ödemeği için Dacâim kabilesi ile arasında birçok anlaşmazlık yaşanmıştır. Bu olaylardan ilki Selîh kabilesinin vergi tahsildarı olan Sebî b. Münzir b. Avf'ın Gassân kabilesine gelerek vergi ödemeleri için onları zorlamasıyla başlamıştır (İbn Habîb 1942; 371).

Yukarıda da belirtildiği gibi eski Arap kaynaklarında Cefneoğulları ismini taşıyan Gassânîler, Kehlân kabilesinin Amr Müzeykiyâ b. Amr Mâusemâ isimli başkanının oğlu Cefne Gassânîler'in ilk kurucusu ve ilk hükümdarıdır (Cevad Ali 1993; 3/387; Ağırakça 1996; XIII/397). Bundan dolayı hanedana Cefneoğulları da denilmektedir. Cefne b. Amr'ın bu ismi önceleri Tihâme'de Hicaz sınırı üzerinde bulunan Gassân nehri kenarında yaşadıkları dönemde almış, daha sonra miladi beşinci yüzyılda Suriye'ye giderek Şam ile Me'rib arasında uzanan büyük ticaret yolunun kuzey ucunda bulunan (Hitti 2001;118) Havran ve Belkâ yöresinde bu isim altında bir devlet kurmuşlardır. Başkentleri Havran'da bulunan bugün harabeleri eski Şam ismiyle zikredilen Busra şehridir. Hz. Peygamber (s)'in hayatı ile ilgili olaylar arasında adı geçen Rahip Bahira'nın kilisesi de Busra'da bulunmaktaydı (Günaltay 2016; 45; Algül 1986; I/73).

Yaklaşık m. 200 yıllarında Gassânî Devleti'ni kuran Cefne'nin yerine oğlu Amr geçti. Onun ölümü üzerine oğlu Sa'lebe b. Amr hükümdar oldu. Sa'lebe b. Amr on yedi yıl hükümdarlık yaptı (Ezrakî 2003;I/95). Sa'lebe, Havran civarında önemli mimari faaliyetlerde bulundu (Ağırakça 1996; XIII/397). Gassânîler, anadilleri olan Arapça'yı unutmaksızın, yerleştikleri bölgenin yerli dili olan Ârâmî dilini kabullenmek suretiyle, Bizans İmparatorluğunun ön karakolu durumuna gelerek Hristiyanlaşıp Suriyeli oldular. Suriye-Irak bölgesinde yaşayan diğer Arap kabileleri gibi iki dili de bilir ve kullanır oldular (Hitti 2001; 118).

4. 4. Gassânîler'in Yükseliş Dönemi

Gassânîler, Bizans İmparatorluğu'na bağlı bir devlet olarak kuruldu ve Hristiyanlığı kabul ederek Bizans kültürünün etkisi altına girdiler. Sa'lebe b. Amr'dan sonra gelen Gassânî hükümdarları, Bizans valileri gibi hareket ettiler. Gassânîler hükümdarları II. Hâris b. Cebele zamanında (529-569) en ihtişamlı dönemini yaşadı. Rivayete göre, II. Hâris'in ordusuyla Bizans İmparatorluğuna yaptığı yardımlardan dolayı 529 yılında, Bizans imparatoru tarafından kendisine dönemin Bizans imparatorluğunda yüksek askerî bir rütbe olan "büyük emir/kral" anlamında "filark" unvanı verildi. Bu unvanı alan Gassânî hükümdarı II. Hâris, bugün Ürdün topraklarında bulunan tarihi Petra genel valiliğine tayin edildi. II. Hâris, Monofizit kilisesinin ileri derecede bir taraftarı olduğundan dolayı tarih kaynaklarında Hâris el-A'rec b. Cebele (Topal Hâris) veya Hâris el-Ekber unvanıyla anılır (Cevâd Ali 1993; III/403-407; Günaltay 1341; 309; Hitti 2011; 118; Çağatay 1971; 64; Ağırak-

ça 1996; XIII/397). II. Hâris, hükümdarlık yaptığı dönemde tüm savaşlarını Bizans'ın menfaatlerini korumak için yaptı. O, miladi 528 yılında Hîre hükümdarı III. Münzir b. Mâu's-Semâ ile yaptığı savaştan galip ayrıldı, Yine 529 yılında Bizans'ın Filistin filarkı sıfatıyla Samaritenler'in ayaklanmasını bastırarak elde ettiği başarıdan dolayı Bazileus "melik" unvanını aldı (Günaltay 2016; 46; Çağatay 1971; 64).

Bizanslıların başka yerlerde meşgul olmalarını fırsat bilen Sâsânîler, Hîre Hükümdarı III. Münzir'e yardım ederek onu, zaten araları gergin olan Gassânîler'e saldırttı. Meydana gelen savaşta III. Münzir b. Mâu's-Semâ, II. Hâris'i mağlup ederek oğullarından birini esir aldı ve Greklerin Afrodit tanrısının mukabili Arapların en büyük putu olan Uzzâ'ya 544 yılında kurban etti. Bu savaştan sonra iki devlet arasında savaşlar hep devam etti. Oğlunun intikamını almak için büyük gayretler harcayan Hâris, yaklaşık on yıl sonra Kinnesrîn'de Hîreliler'i bozguna uğrattı. Bu savaşta, II. Hâris, III. Münzir b. Mâu's-Semâ'ya galip gelerek onu öldürdü ve Kinnesrîn bölgesini ele geçirdi. Tarih kaynaklarında bu olaya Yevmü Halîme adı verilmektedir. Bu günün Yevmü Halîme diye isimle anılmasının nedeni; II. Hâris'in kız kardeşi Halîme savaştan önce ölüme susamış yüz kadar Gassânî savaşçısını bizzat elleriyle kokulara bulamış ve zırhlı elbiselerine ilave olarak beyaz bezden kefenlerini üzerlerine sarmıştı (İbn Kuteybe 1930; 314-315). II. Hâris, Ünlü Arap şairi İmru'ul-Kays'ın Bizans imparatoruna çıkmasına aracılık etti (Cevâd Ali 1993; III/409; Hitti 2011; 120; Çağatay 1971; 65; Ağırakça 1996; XIII/397).

II. Hâris, 563 yılında Bizans imparatoru I. Jüstinyen'i ülkenin başkenti Kostantinye'deki sarayında ziyaret etti (Hitti 2011; 121). I. Jüstinyen, onu güzel bir törenle karşıladı ((Cevâd Ali 1993; III/409). Bir bedevi hükümdarının Bizans sarayında görülmesi imparatora büyük itibar kazandı. II. Hâris'in bu ziyaretine Urfa Monofizit pisikoposu Ya'kûb el-Berdaî de eşlik etti. O dönemde Bizans merkez kilisesinin en büyük muhalifi olan Monofizit mezhebi arasında şiddetli bir çekişme vardı. Kendisi de monofizit olan Hâris'in Bizans'a yakınlığı ve bu husustaki çalışmalarıyla iki kilise arasındaki görüş ayrılıkları ve düşmanlıklar asgari düzeye indi (Cevâd Ali 1993; III/409; Hitti 2011; 121). Gassânîler Hristiyan olmasına rağmen akrabaları olan Yesrib'deki Evs kabilesine yardım ederek onların Yahudilere karşı bağımsızlıklarını kazanmalarına yardımcı oldular (Ağırakça 1996; XIII/397).

4. 5. Münzir b. Hâris Dönemi

II. Hâris'in 569 yılında ölümünden sonra yerine oğlu Münzir b. Hâris geçti (Cevâd Ali 1993; 3/412). Münzir de babası gibi kendisinin Monofizit'liğin ateşli savunucusu olmuş, bu da Bizans kilisesinin etkisi altında kalan imparatorun ona gösterdiği sempatinin azalmasına neden olmuştur. Sonunda bu durum, Gassânîler'in açıktan açığa bir muhalefet hareketine girişmelerine neden olmuştur. (Hitti 2011; 121). Bizans imparatoru kendisine karşı bir su-

ikast girişiminde bulundu, fakat başarılı olamadı. Bunun üzerine Münzir b. Hâris üç yıl Bizansla olan ilişkilerini askıya aldı. Ancak Hıreliler'in Gassânîler'e karşı sürekli saldırımları, Bizans'ın güney sınırının güvenliğini tehdit ediyordu. Bu durumda Bizans imparatoru Gassânîler'le tekrar uzlaşmak zorunda kaldı.

Münzir b. Hâris'in babasının yerine geçmesinden kısa bir süre Sâsânîler'e bağlı Hıreliler Gassânî topraklarına büyük bir saldırı düzenledi. Hıre hükümdarı Kâbûs b. Münzir ile Gassânî hükümdarı Münzir b. Hâris arasında Aynüübâğ denilen mevkide meydana gelen savaşta Gassânî hükümdarı Münzir b. Hâris büyük bir zafer elde etti (Ağırakça 1996; XIII/397).

Münzir b. Hâris iki oğlu ile birlikte, 580 yılında Bizans imparatoru II. Tiberius'u ziyaret etmek için Bizans başkentine gitti. O, Bizans imparatoru II. Tiberius tarafından büyük bir törenle karşılandı. Münzir b. Hâris'in başındaki hükümdarlık çelengini, Bizans imparatoru bu defa daha kıymetli bir taç ile değiştirip gerçek hükümdarlık alameti olan bir taç giydirdi. Bundan sonra Bizanslılar Münzir b. Hâris'i "Arapların Kralı/Arap Meliki" unvanıyla anmaya başladılar. İmparator Münzir b. Hâris'e altın ve gümüşten meydana gelen çok kıymetli hediyeler verdi (Cevâd Ali 1993; III/414; Hitti 2011; 121; Ağırakça 1996; XIII/397). Münzir b. Hâris, Bizans imparatorundan Suriye'de büyük bir saray yapmak için maddi destek ve usta mimarlar istedi. Bizans imparatoru onun bu isteğini yerine getirdi ve Münzir b. Hâris Suriye de büyük bir saray inşa ettirdi (Cevâd Ali 1993; III/415).

Münzir b. Hâris, ülkesi Suriye'ye döndükten sonra aynı yıl yani 580'de Hıre'ye bir sefer düzenledi. Münzir b. Hâris ile Hıre hükümdarı arasında meydana gelen savaşta Münzir b. Hâris büyük bir zafer kazandı ve Hıre'yi ateşe verdi (Hitti 2011; 121). Fakat bu, kendisinden önce babasının da itham edildiği gibi, Bizans'ın gölgedeki görevli ve temsilcileri tarafından imparatora gammazladılar. Gassânîler, samimi olarak Bizans imparatorluğuna ve Hristiyanlığa bağlılıklarına rağmen Bizans'a yaranamadılar. Münzir b. Hâris, Şam ile Palmyra arasında bulunan Havran kilisesinde yapılan dinî tören sırasında Anadolu kuvvetleri komutanı Magnus tarafından tutuklanarak bir esir gibi Bizans'a gönderildi. Daha sonra da Sicilya adasına sürülerek hapsedildi (Hitti 2011; 121; Ağırakça 1996; XIII/397).

Münzir b. Hâris'in sürgün edilmesinden sonra çöl bedevilerinin o kadar zorlukla gerçekleştirdikleri birliktelikleri çözülmüş ve Gassânîler'in gücü kırılmıştır. Bunlar Suriye'ye yerleştikten sonra Hristiyanlığı kabul ederek el-Kehf, Hunad, Hâli, en-Nebve kilisesi adında birçok kilise inşa ettiler. el-Ebyed, el-Muşatta, en-Nemare, es-Safâ saraylarını ve ez-Zerkâ kalesi gibi birçok eser yaptılar (Günaltay 2016; 46; Çağatay 1971; 65).

Münzir b. Hâris'in yerine geçen oğlu Nu'man b. Münzir kardeşlerinin de yardımıyla Bizans üzerine çeşitli saldırılar düzenleyerek Bizans toprak-

larını talan etmeye başladı. Bunun üzerine Bizans imparatoru I. Kostantinos, Nu'man b. Münzir'i tutuklamak üzere Magnus'u görevlendirdi. Magnus, Nu'man b. Münzir'i yakalayarak Kostantiniye'ye götürdü (Cevâd Ali 1993; III/416; Hitti 2011; 122; Ağırakça 1996; XIII/398).

4. 6. Gassânîler'in Çöküş Dönemi

Münzir ve oğlu Nu'man Bizans Devleti yetkililerince tutuklanınca, Gassânî Devleti'nde anarşi ve terör hâkim oldu. Gassânî Devleti'ni oluşturan kabilelerin her biri kendi başkanlarını seçerek ayrı birer siyasi yapı meydana getirmesi Gassânî Devleti'ni zayıflattığı gibi Bizans'ın güney sınırını savunmasız bıraktı (Cevâd Ali 1993; III/417; Hitti 2011; 122). Bu durumu iyi değerlendirmek isteyen Sâsânîler, hükümdarları Hüsrev Perviz'in komutasında büyük bir ordu ile Suriye yürümesini sağladı. Bizans'ın ezeli düşmanı olan Sâsânîler, tampon bir devlet olan Gassânîler'in parçalanmasıyla, Hüsrev Perviz komutasında büyük ordu Kudüs ve Şam'ı/Dımeşk'i 613-614 de ele geçirmesi Gassânî Devleti'nin yıkılmasına neden oldu (Cevâd Ali 1993; III/417; Ağırakça 1996; XIII/398).

610 yılında Bizans İmparatorluğu'nun tahtına geçen Herakleios, ülkede gerçekleştirdiği islahatlardan bir süre sonra imparatorluğun güney sınırlarını tekrar güçlendirdi. Herakleios 628-629 yıllarında Suriye'yi Sâsânîler'den almışsa da Gassânîler'in, eski güçlü, kuvvetli dönemlerine tekrar dönebildikleri söylenemez (Cevâd Ali 1993; III/418; Algül 1986; I/73). Ancak Herakleios, mağlup ettiği Sâsânîler'den geri aldığı "Kutsal Haç"ı Kudüs'teki eski yerine koydu.

Bu dönemde Gassânî sarayında Cebele b. Eyhem isminde bir hükümdarın varlığından söz edilmektedir. Gassânîler'in son hükümdarı olarak kabul edilen Cebele b. Eyhem, Hâlid b. Velîd komutasındaki Müslümanlarla 636 yılında meşhur Yermük Savaşı'nda Herakleios'un emriyle Lahm, Cüzâm ve diğer Hristiyan Arap kabilelerden oluşan 12.000 kişilik öncü birliğine komutanlık etmiş, Bizans ordusunun yenilmesiyle kendi topraklarına çekilmek zorunda kalmıştır (Cevâd Ali 1993; III/427; Ağırakça 1996; XIII/398).

Cebele b. Eyhem kendisine Müslüman olup zekât vermesi veya kendi dininde kalıp cizye ödemesi ya da yurdundan ayrılıp istediği yere gitmesi teklif edildiğinde zekât verebileceğini, ancak dininden dönmeyeceğini söylemiş, Müslüman olmadığı takdirde cizye ödemesi gerektiği kendisine bildirilince cizye ödemeyi küçüklük kabul ederek beraberindeki 30.000 kişiyle Bizans'a gitmişti (Ağırakça 1996; XIII/398).

Bir rivayete göre ise Arap tarihçileri, Cebele b. Eyhem'i, Gassânî sarayının son hükümdarı sayarlar. 636 yılındaki meşhur Yermük Savaşı'nda Bizanslılar tarafından İslam ordusuna karşı savaşmışsa da daha sonra Müslüman olmuştur. İbadet amacıyla çıktığı ilk hac yolculuğunda, Kâbe'yi tavaf ederken

bir bedeviyi ihramının eteğine bastı diye tokatlamış, durum dönemin hali-fesi Hz. Ömer'e iletilince Melik, bedevi tarafından tokat atılmasına veya tazminat/diyet ödemesine mahkûm edilince; irtidat etmiş ve Kostantinepolis'e gitmiştir (İbn Abdi Rabbih 1302; I/140-141). Gassâniler'in son hükümdarı olarak kabul edilen Cebele b. Eyhem'in Müslüman olduğuna dair rivayetler doğru değildir (Cevâd Ali 1993; III/430; Ağırakça 1996; XIII/398).

4. 7. Hz. Peygamber'in Gassânî Emirine Elçi Göndermesi ve Tebük Seferi

Hz. Peygamber (s), devlet başkanları, emirler ve bazı kabile başkanlarının İslam'ı kabul etmelerinin kendi halklarının da İslam'ı kabul etmelerine sebep olacağını düşünerek onlara mektuplar göndermiştir. Böyle zor bir görev için sahabeler arasından bu işi başarı ile yerine getirebileceğini düşündüğü bazı kişileri değişik bölgelere elçi olarak göndermiştir (Nuveyrî 1975; XVIII/156; Hamîdullah 1998; 65-66).

Mûte savaşının nedenlerinden biri de Hicaz'ın komşuları olan Suriye, Filistin ve Ürdün bölgesinin İslam'ı tebliğ ve egemenlik alanı haline gelmiş, doğal olarak cihadın buradan başlayacağıydı. Mûte savaşı bu amaca engel olmuştu. Bu bölgeye İslam'ın tebliğ edilmesi, bölge insanı ile İslam arasındaki engellerin kaldırılması Hz. Peygamber (s)'in hedefleri arasındaydı.

Hz. Peygamber (s), İslam'a davet mektupları göndermiş, bu bağlamda Hâris b. Umeyr'i o dönemde Suriye'nin Şam bölgesinde bulunan Busra'daki Gassânî emirlerinden Hâris b. Ebu Şemr'e 628 yılında İslam'a davet mektubu göndermişti. Hz. Peygamber'in mektubunu Busra emirine ulaştırmak için Lihbanoğulları'ndan Hâris b. Umeyr el-Ezdi'yi, elçi olarak göndermişti. Hâris b. Umeyr el-Ezdi söz konusu bölgeye ulaşması için mecburen güzergâhı üzerinde bulunan Gassânilerin egemenliğindeki Belkâ şehrinin bulunduğu bölgeden geçmesi gerekiyordu. Hz. Peygamber (s)'in elçisi Hâris b. Umeyr, yola devam ederken Belkâ civarındaki Mûte bölgesine vardığı sırada, Şurahbil b. Amr el-Gassânî onun yanına yaklaşmış ve ona, "Umarım ki sen Muhammed'in elçilerindensin" demiştir. Elçinin olumlu cevabı karşısında o, aldığı emrin gereğini yerine getirmek için başka hiçbir şey sormadan yakalanmış ve daha sonra da şehit edilmiştir. Hâris b. Umeyr Mûte'de öldürülünce; Hz. Peygamber (s) Mûte Seferi'ni düzenlemek zorunda kalmıştır (İbn Sa'd 1957; II/128; Vâkidî 1979; II/755; Mâverdî 1999; XIV/59; Zehebî 2003; I/320; Cevâd Ali 1993; VII/242; Hamîdullah 1991; I/ 330; Algül 1986; I/471; Sönmez 2011; 131). Bizans imparatorluğuna bağlı olan Busrâ emiri, bu hareketiyle İslam'a en büyük düşmanlığı ve kötülüğü yapmıştır. Çünkü Hz. Peygamber (s)'in bundan başka hiçbir elçisi saldırıya uğramamış ve öldürülmemiştir.

629 yılında Bizans İmparatoru, Gassânî hükümdarına yeniden krallık tacını giydirmiştir. Bu sıralarda Gassânî emiri Hâris b. Ebi Şemr'e Hz. Peygamber (s)'in Şuca b. Vehb ile gönderdiği mektup ulaştırılmıştır. Mektup şöyledir: "*Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla! Allah'ın Resülü Muhammed'den*

Haris b. Ebi Şemr'e: Allah'ın selamı, hidâyet yoluna girmiş bulunan, Allah'a inanan ve bunu ikrar edenin üzerinde olsun! Buna göre, senin mülkünün senin elinde kalması için, hiçbir şeriki ve ortağı bulunmayan. Bir ve Tek olan Allah'a inanmaya seni davet ederim." (Hamîdullah 1991; I/329; Hamîdullah 1969; 37).

Rivayete göre Hâris b. Umeyr'in şehit edilmesi olayı şöyle gelişmiştir; Busra'ya gitmek için Medine'den yola çıkan Hâris b. Umeyr, Gassânîler'in egemenliğinde bulunan Mûte bölgesine varınca, o bölgenin emiri olan Şurahbil b. Amr kendi topraklarından geçmekte olan elçi Hâris b. Umeyr'in önünü kesmiş ve kendisini sorguya çekmiştir. Şurahbil b. Amr, Hâris b. Umeyr'e nereye gittiğini sormuş, Hâris b. Umeyr de Şam'a gittiğini söylemiştir. Bunun üzerine Şurahbil, "Muhammed'in elçisi misin?" diye sormuş Hâris b. Umeyr de, "Evet ben Allah Resulü'nün elçisiyim." diye cevap vermiştir. Bundan sonra da Şurahbil'in emriyle Hâris yakalanıp elleri bağlanmış ve boynu vurularak şehit edilmiştir (Vâkidî 1979; II/755; İbn Sa'd 1957; IV/255; Mâverdi 1999; XIV/59; Sönmez 2011; 130).

Hz. Peygamber, Arabistan'a komşu devletler ve Arap Yarımadası'ndaki bazı bağımsız emirliklere İslam'a davet mektupları göndererek hem onları İslam'a davet etmiş hem de yarımadaya komşu olan devlet ve emirliklerle diplomatik ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Bu bağlamda gönderilen elçilerin bir kısmı gittikleri bölgelerde diplomatik kurallara uygun bir şekilde ve gayet iyi karşılanırken bazıları çirkin ve kaba sözlere muhatap olmuş, Hâris b. Umeyr ise şehit edilmiştir. Böylece bir elçi, gerekçe gösterilmeden, görevini yerine getirmeden hunharca öldürülmüştü. Bu durum tarih boyunca uluslararası ilişkilerde esas olan "elçiye zeval olmaz" geleneğini de çiğnemiş oluyordu.

Gassânîler Devleti'ne bağlı bir heyetin Medine'ye gelip İslam'ı kabul ettiği rivayet edilir. Bundan da, Gassânî Devleti'nin Hz. Peygamber (s) döneminde de siyasi bir birliğe sahip olmadığı düşünülmektedir. Ancak Medine'de, Bizans egemenliği altında bulunan Gassânîler'den gelecek bir işgal tehdidi hissedilmekteydi. Mûte savaşından sonra düzenlenen Tebük Seferi bu tehdide karşı yapılmıştı. Kaynaklar, Hulefayı Raşidin devrinde Gassânîler'den hiç bahsetmemiş, Siffin Savaşında Gassânîler'den bazı kimselerin Muaviye'nin tarafında yer aldıklarını, Yezid'in bu kabileden bir kadınla evlendiğini ve bazı Gassânîler'in Kuzey Afrika fetihlerine katıldıklarına dair haber verir. Bugün Ortadoğu'daki Hristiyan Arapların Gassânîler'in torunları olma ihtimali bulunmaktadır (Ağırakça 1996; XIII/398).

Müslümanlar, Mûte savaşından sonra Suriye ile ilgili haberleri Nabât'tan gelenlerden tüccarlardan öğrenirlerdi. Oradan gelenler Suriye'de Bizans'ın çok büyük bir ordu topladığını bilgisini verdiler. Hz. Peygamber (s), Bizans İmparatoru Herakleios'un savaşa teşvik için çeşitli ödüller vadettiği Lahm, Cüzâm, Gassân ve Âmile gibi kabilelerden oluşan büyük bir orduyu Belkâ ya gönderdiğini ve orada kamp kurduklarını bilgisini aldı. Ancak Herakleios,

Humus'ta kalarak savaşın yapılacağı yere gitmedi. Hz. Peygamber (s) bir savaşa çıkacağı zaman düşmanlarının haberi olmaması için hiç kimseye nereye gideceğini söylemezdi. Fakat Tebük Seferi'nde seferin uzak bir yere yapılacağından ve şiddetli sıcaklardan dolayı Müslümanlara gidecekleri yeri haber verdi. Hz. Peygamber (s) kabilelere sefere katılma çağrısında bulundu. Müslümanları sefere teşvik etti ve onların orduya destek olarak sadaka vermelerini istedi. Sonunda Tebük Seferi'ne orduyu hazırladı. (İbn İshak 2004; 595-598; İbn Hişam 1990; 4/214-220; Vâkîdî 1979; 3/989-1002; İbn Sa'd 1957; II/150-151; Zehebî 1990;I/627-629).

Herakleios Humus'ta iken Hz. Peygamber (s) ve Müslümanlar Tebük'e ulaştı ve burada karargah kurarak 20 gece kaldılar. Ordu Tebük'te iken Herakleios'un peygamberlik alametleri taşıyıp taşımadığını öğrenmesi için Gassân'dan bir adamı Hz. Peygamber (s)'e gönderdiği aktarılmıştır. Adamın Hz. Peygamber (s)'in peygamberlik özelliklerini taşıdığına inanması üzerine hemen Herakleios'a gittiği ve durumu anlattığı nakledilmiştir. Herakleios'un halkını Hz. Peygamber (s)'i tasdik etmesini istediği ve halkın mülklerini kaybedeceklerinden korktukları için bunu kabul etmedikleri aktarılmıştır. Hz. peygamber ve ordusu Tebük'te kaldığı zaman zarfında ne Araplardan ne de Bizans'tan herhangi bir saldırı olmamıştır. Hz. Peygamber (s), bu haberlerin doğru olmadığını anlamıştır. Daha fazla ilerleyip ileri gitmeme konusunu sahâbelerle istişare etmiş ve daha fazla ileri gitmemeye karar vermişler ve çevrede bulunan bazı kabile ve yerleşim yerleri ile anlaşma imzalamışlardır (Vâkîdî; 1979; III/1019-1020).

4. 8. Gassânî Hükümdarları

Gassânîler ile ilgili bilgiler kaynaklarda karışık halde bulunmaktadır. Bu sebeple Gassânîler Devleti'nin egemenlik süresiyle ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu farklılığın nedenleri Gassânîler'le o bölgede yer alan diğer Arap kabileleri hakkındaki haberlerin birbirine karışması, Lahmî/Hîre melikeleri ile Gassânî hükümdarlarının adlarının birbirine benzemesi, aynı devirde birçok hükümdarın egemen olması, bir kısmının kardeş, bir kısmının ise birbirinin oğlu olması ve Bizans kaynaklarında sadece işbirliği yaptıkları hükümdarların isimlerinin yer alması gibi sebepler sayılabilir.

Ünlü âlim Asmaî (ö. 216/831) de, Gassânîler'in ilk hükümdarının diğer Gassânî hükümdarlarının kendisine nispet edildiği Cefne b. Amr olduğunu belirtmiştir. Cefne'nin çocuklarını yanına çağırarak onlara şöyle vasiyette bulunduğunu rivayet etmiştir: "Ey oğullarım! Cömertlikte birbirinizle yarışın. Düşmanlarınızdan uzak durun. Bir yönetici mutlaka adil olmalıdır, adil olmazsa yönetici olamaz. İyi bir yönetici cömert, korkusuz, savaşçı, bilgin, hikmet sahibi, zeki, hoşgörülü ve merhametli olur. Siz de bu saydığım niteliklerin olduğunu görüyorum." Asmaî, Cefne'nin Hâris adlı bir oğlu olduğundan ve onun Hâris el-Ekber lakabıyla anıldığını da aktarmaktadır. Onun

Amr adlı oğluna tavsiyelerde bulunduğunu nakletmiştir. Amr'ın babasının tavsiyelerini göz önünde bulundurarak çalıştığını ve babası gibi Suriye'deki Araplara lider olduğunu zikretmiştir. Amr'ın kendisinden sonra lider olan Hâris el-Hattâr diğer adıyla Hâris el-'Arec'e tavsiyede bulunduğunu da aktarmıştır (Çelik 2019; 32-33).

Bazı tarih kaynaklarında geçen Gassânî emirleri ile ilgili rivayetleri kısaca zikretmekte yarar vardır.

İbnü'l-Kelbî (ö. 204/819), eserinde Gassânî hükümdarları ile ilgili bilgiler vermektedir. İbnü'l-Kelbî, Gassânî hükümdarlarının ilkinin Cefne b. Amr Muzzeykiya olduğunu aktarmıştır. Daha sonra sırasıyla diğer hükümdarları; Amr b. Cefne, Sa'lebe b. Amr, Hâris b. Sa'lebe, Cebele b. Hâris, Hâris b. Cebele, Münzir b. Hâris, Nu'man b. Hâris, Cebele b. Hâris, Müneyzir b. Hâris, Ebâ Şemr, Cebele b. el-Eyhem, Hâris b. Ebî Şemr, Hâris b. Cebele b. Münzir b. Hâris şeklinde vermiştir. Fakat Gassânîler'in hâkimiyet süresini zikretmemiştir (İbn Kelbi 1986; II/434-435).

Ya'kûbî (ö. 292/905) *Târîh-i Ya'kûbî* adlı eserinde, Gassânî emirlerini şu şekilde sıralamıştır: Cefne b. Aleyye b. Amr, Hâris b. Mâlik b. Hâris b. Gadab, Hâris el-Ekber b. Ka'b b. Aleyye, ondan sonra kardeşi Hâris el-'Arec, sonra kardeşi Hâris el-Asğar, Cebele b. Münzir, Hâris b. Cebele, el-Eyhem b. Cebele ve Cebele b. el-Eyhem ve Hâris b. Ebî Şemr olarak kaydetmiştir (Ya'kûbî 1995; I/253).

Mes'ûdî (ö. 345/956), Gassânî emirlerinin sayısının on bir olduğunu aktarmış, fakat yedi isim saymıştır. İlk Gassânî hükümdarının Hâris b. Amr b. Âmir b. Hârise b. İmriü'l-Kays b. Sa'lebe b. Mâzin, Hâris b. Sa'lebe b. Amr b. Âmir, Nu'man b. Hâris b. Cebele b. Hâris b. Sa'lebe b. Amr, Münzir Ebî Şimr b. Hâris b. Cebele, Avf b. Ebî Şemr'den sonra Hz. Peygamber (s)'in kendisine İslâm'a davet mektubu gönderdiği Hâris b. Ebî Şimr olduğunu ve en son olarak da Cebele b. el-Eyhem'in geldiğini aktarmıştır (Çelik 2019; 34).

Gassânîler'de hüküm süren önemli emirler;

Cefne b. Amr: Daha önce de zikredildiği rivayetlere göre ilk hükümdar Cefne b. Amr'ın hükümdarlık süresi 45 yıl, üç ay diye rivayet edilmiştir (İsfahânî tsz.; 90). Selîh kabilesinden Dacâim hükümdarlarını öldüren ve Dacâim'e boyun eğdiren hükümdardır. Cefne'nin Bizans ile barış imzalayan kişi olduğu belirtilmiştir. (Ya'kûbî 1995; I/253). Şam'ın köylerinde ve Cillik adlı köyde birçok bina inşa etmiştir. Cefne'nin Sa'lebe, Amr ve Hâris adlı üç çocuğu vardı (İsfahânî tsz.; 90; İbn Kelbî 1986; II/433).

Amr b. Cefne: Gassânî hükümdarı olan Amr b. Cefne 5 yıl yönetimde bulunmuş, aralarında Hâli, Eyyüb ve Hanâd Kiliselerini inşa ettirmiştir (İsfahânî tsz.; 90). Amr b. Cefne'nin Sa'lebe isminde bir oğlu olduğu rivayet edilmiştir (İbn Kelbî 1986; 2/433).

Sa'lebe b. Amr: 17 yıl hüküm süren Amr b. Sa'lebe Akka (İsfahânî tsz; 91) ve Havran'daki Belkâ'ya yakın olan el-Gadîr Sarayını inşa etmiştir. Onun Hâris ve Erkâm adında iki oğlu olduğu da rivayet edilmiştir (İbn Kelbî 1986; II/433).

Hâris b. Sa'lebe: 20 yıl hüküm sürmüştür. Cebele ve Yezîd adlı iki oğlu olduğu zikredilmiştir (İbn Kelbî 1986; II/433).

Cebele b. Hâris: 10 yıl hüküm sürmüş, bu süre içinde el-Kanâtir, Ezruh ve el-Kastel'i inşaa ettiği zikredilmiştir (İsfahânî tsz; 91).

Hâris b. Cebele: Mâriye Zâtu'l-Kırteyn bint el-Erkâm b. Sa'lebe b. Amr b. Cefne'nin annesi olduğu rivayet edilmektedir (İsfahânî tsz; 91), Hâris'in Bugünkü Ürdün'ün Ma'ân kentinde ikamet ettiği rivayet edilmiş. 10 yıl iktidarda kalmıştır. Hâris'in bu dönemde el-Hufeyr, Kasr-ı Ebîr ve Kasr-ı Ma'ân'ı inşa ettiği aktarılmıştır (İsfahânî tsz; 91).

Münzir el-Ekber b. Hâris, Nu'man b. Hâris, Münzir el-Eşğar b. Hâris, el-Eyhem b. Hâris, Amr b. Hâris, Cebele b. Hâris: Aynı zamanda farklı yerlerde hüküm süren Hâris'in oğullarından Münzir el-Ekber 3 yıl, Nu'man 15 yıl, Münzir el-Eşğar 13 yıl, el-Eyhem 3 yıl, Amr 26 yıl 3 ay, Cebele ise 34 yıl iktidarda kalmıştır. Cebele'den sonra yönetim Münzir'in oğullarının eline geçmiştir (İsfahânî tsz; 91-92; Ebu'l-Fidâ tsz.; I/119).

Cefne el-Eşğâr b. Münzir: Hîre şehrini yaktığı için el-Muharrîk lakabıyla da tanınmıştır. Cefne el-Asğâr'ın iktidarı 30 yıl sürmüştür (İsfahânî tsz; 92; Ebu'l-Fidâ tsz; 1/120).

Nu'man b. Amr b. Münzir: O, Süveyda ve Saydâ'daki (Hamevî 1977; III/437) Harb Sarayını inşa etmiştir. Onun iktidarı 27 yıl sürmüştür. Kendisi Münzir'in torunudur. Babası Amr krallık yapmamıştır (İsfahânî tsz; 93).

Cebele b. Nu'man: ikamet yerinin Sıffin (Hamevî 1977; 3/414) olduğu 16 yıl iktidarda kaldığı aktarılmıştır (İsfahânî tsz; 93; Ebu'l-Fidâ tsz.; I/120).

Nu'man b. el-Eyhem ve Hâris b. el-Eyhem: Nu'man 21 yıl, Hâris'in ise 22 yıl beş ay aynı zamanda hüküm sürdükleri rivayet edilir (İsfahânî tsz; 93).

Nu'man b. Hâris: Nu'man'ın 12 yıl hüküm sürdüğü bazı Hîre krallarını öldürdüğü rivayet edilmiştir (İsfahânî tsz; 93; Ebu'l-Fidâ tsz.; I/120).

Münzir b. Nu'man, Amr b. Nu'man ve Hucr b. Nu'man: Nu'man b. Hâris'in üç oğlu da aynı zamanda iktidarda kalmışlardır. Hâkimiyet süreleri Münzir b. Nu'man'ın 19, Amr b. Nu'man'ın 33 yıl dört ay, Hucr b. Nu'man'ın ise 12 yıldır. Ondan sonra hükümdar olan Hâris b. Hucr'un 26 yıl iktidarda kaldığı aktarılmıştır (İsfahânî tsz; 94).

Cebele b. Hâris: Hâkimiyet süresi 17 sene bir ay olarak kaydedilmiş (İsfahânî tsz; 94) ve m. 500 yılı civarında Filistin'de akınlar düzenlemiştir. Bi-

zans'a hizmet eden Cebele'nin Bizans'a 497 yılındaki ayaklanmada yardım etmiş ve bu sebeple kendisine Bizans imparatorunun phylarch/filark ünvanını verdiği ve Petra'ya emir olarak atadığı rivayet edilmiştir (Zeydan 1939; 233; Günaltay 2016; 191). Cebele, 528 yılında Bizans imparatorluğu ile Sâsânîler arasında meydana gelen ve Bizans'ın büyük bir yenilgi aldığı Thannuris savaşına katılarak orada hayatını kaybetmiştir (Avcı 2018; 23).

Hâris b. Cebele: Hâris b. Cebele diğer adıyla Hâris b. Ebî Şemr (İsfahânî tsz; 94) Câbiye'de ikamet ettiği ve şanı büyük olan ilk Gassânî hükümdarı şeklinde tanımlanmıştır.

Münzir b. Hâris: Hâris öldükten sonra yerine en büyük oğlu Münzir geçmiştir. O, medeni olmayan, öfkeli ve cesur biri olarak tarif edilmiştir. Münzir iktidara gelince kendini Hîreliler'in saldırılarına karşı savunmaya çalışmıştır. Bizans'ın ona karşı yaptığı birçok suçlama yapmış buna rağmen Bizans'a hizmet etmeye devam etmiştir. Münzir, daha önce hiçbir Bizans emirine giydirilmeyen kraliyet tacıyla ödüllendirilmiştir. Hâris'ten sonra Gassânî hükümdarları arasında önemli bir yere sahip olmuştur. Fakat daha sonra ihanetle suçlanıp tutuklanmış ve İstanbul'a gönderilmiştir. Hakkında yukarıda geniş bilgi aktarılmıştır.

Nu'man b. Hâris: Rivayetlere göre Hâris'ten sonra yerine künyesi Ebû Kerb, lakabı Gudâm oğlu Nu'man b. Hâris geçmiştir. Kaynaklarda 37 yıl hüküm sürdüğü zikredilen Nu'man b. Hâris (İsfahânî tsz; 93; Ebu'l-Fidâ tsz.; I/120)'in tam olarak hangi tarihler arasında hükümdar olduğu bilinmese de tahminen Münzir b. Hâris'le birlikte aynı zamanda hüküm sürmüştür.

Nu'man b. Münzir: Nu'man, Münzir'in oğludur. Babasının Bizanslılar tarafından tutuklanmasının sonra Bizans'a isyan etmiş ve Bizans sınırlarına saldırmaya geçmiştir. Ancak onun bu isyan hareketi uzun sürmemiştir. O da bir süre sonra babası gibi tutuklanmış ve İstanbul'a gönderilmiştir. Nu'man b. Münzir'den sonra Suriye'de anarşi ortamı meydana gelmiş ve Arap kabileleri arasında kurulan birlik ve beraberlik bozulmuştur. Bundan sonraki Gassânî hükümdarlarından sonra hüküm süren hükümdarların Cebele b. el-Eyhem dışındakiler hakkında birçok kaynak ve araştırmacı farklı bilgiler rivayet etmişlerdir Hitti 2011; 122; Günaltay 2016; 195).

Cebele b. el-Eyhem: Rivayete göre Gassânîler'in son yöneticisidir (İbn Habîb 1942; 372). Hayatı hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Cebele'nin ata binince, ayaklarının yere değecek kadar uzun olduğu zikredilmiştir. Yermük muharebesinde Bizans'ın yanında yer aldığı da söylenmiştir. Bizans'ın ve Gassânîler'in yenilgisiyle sonuçlanan muharebenin (Belâzurî 1963;221-225; Ya'kûbî 1995; 2/29-30) sonunda Gassânî Devleti tamamen yıkılmıştır.

4. 9. Gassânîler'in Medeniyet Tarihi

Gassânîler'in kültür seviyesi, kuzey komşusu Bizans ve Irak sınırındaki komşusu Lahmîler'in/Hireliler'in ulaştıkları kültür seviyesinden daha yüksekti. Gassânîler'in yönetimi esnasında ve ilk Romalılar zamanında, Arap, Suriye ve Grek unsurlardan oluşan kendine özgü bir medeniyet, Suriye'nin bütün doğu bölgelerinde gelişmiştir. O dönemde evler, saraylar, zafer takları, halk hamamları, su kemerleri, tiyatrolar ve kiliseler bazalt taşlardan yapılmıştır. Ancak bu eserler bugün son derece perişan bir yalnızlık içinde bulunmaktadır. Havrân'ın ve güneyinde bulunan ovaları, bugün sadece birkaç tanesi ayakta kalabilen üç yüz kadar şehir ve kasabanın harabeleri bulunmaktadır (Hitti 2011; 122).

Gassânî emirlerinin çoğu sarayda Bizanslı cariyeler bulundururdu. Şarkıcıları ise Babil ve Bizans'tan gelmişti. İçki fazla içilirdi. Cebele, içki içerken içkinin altına yasemin, fesleğen ve mersin konur, içine de amber ve misk katılır. Meclislerde içki olup kapları altın ve gümüşlendi. Meclislerinde ünlü Arap şairleri de bulunurdu (Nâf'i, 2018; 129).

Gassânîler, Hristiyan olup, mezhep olarak o dönemde bölgede yaygın olan ve daha sonra Ya'ûb el-Berâdâ'î olarak bilinen Monofizit mezhebine bağlıydılar. Diller Arapça ve Aramice idi. Gassânîler, önce Câbiye sonra da Dımeşk'in güney doğusunda, Yermük nehrinin kuzeyinde bulunan Cıllık köyünü başkent edinmişlerdir ((Nâf'i, 2018; 129).

İslam öncesi Arap şairlerinden birçoğu cömert Gassânî emirleri arasında bulunmaktadır. Meşhur "Mu'allaka" şiirlerini yazan yedi şairden en önemlisi olan Lebîd, Halîme savaşında Gassânîler tarafında savaşa katılmıştır. Yine cahiliye dönemi şairlerinden en-Nâbiğatü'z-Zübÿânî'nin Hîre kralı ile arası açılınca Gassânî emiri Hâris'in oğullarının sarayına sığınmıştır. Gassânîler ile akrabalık bağı olduğu iddia edilen Medinelî şair Hassan b. Sâbit (563), Hz. Peygamber (s)'in seçkin şairlerinden olmadan önce gençliğinde Gassânîler'in sarayını ziyaret ettiği ortaya çıkmış ve bu konuya Divanı'nda birçok atıfta bulunmuştur. Kendisine ait olduğu iddia edilen bir şiirde (Ebu'l-Ferec 1284; 16/15), kadın olsun erkek olsun Mekkeli, Bâbilli ve Grek şarkıcı ve müzisyenlerin Cebele'nin Sarayında sahip oldukları şöhret ve şaşaa ve hatta şarabın serbest olarak kullanıldığına dair heyecanlı bilgiler vermektedir. Bugün Lübnan'ın güneyinde yaşayan Hristiyan aileler arasında kendilerinin Gassânîler'in soyundan geldiklerini iddia edenler bulunmaktadır (Hitti 2011; 123).

Sonuç

Tedmür Krallığı milattan sonra III. Yüzyılın sonlarına doğru gücünü kaybetmeye başlamıştı. Bunun neticesinde Kuzey Arabistan'da iki devlet güçlenmeye başladı. Bunlar Yemen'de Me'rib seddinin yıkılmasından sonra güneyden kuzeye göç eden Araplar tarafından kurulmuş olan Gassânîler ve

Hîreliler devletidir. Gassânîler, Roma/Bizans İmparatorluğuna bağlı, onların ön karakolu niteliğinde Suriye’de, Hîreliler ise Sâsânîlere bağlı, onların ön karakolu niteliğinde Irak’ta egemen olmuştur. Bu iki devlet Suriye ve Irak’ta İslam’ın yayılışına kadar yaklaşık dört asır hüküm sürmüşler ve önemli birer siyasi aktör olmuşlardır.

Gassânîler aslen Kahtânîler’e mensup olup, Cefne b. Âmir başkanlığında önce Tihâme’ye, sonra da Suriye tarafına gelerek, Gassan nehri kenarına yerleştiler. Yerleştikleri bu mekâna nispetle bunlara Gassânîler veya kabile reisleri Cefne’ye nispetle Cefneoğulları denildi. Gassânîler buraya yerleştikten bir süre sonra bölgeye egemen oldular. Romalıların da etkisiyle din olarak Hristiyanlığı kabul ettiler. Bizans imparatorluğunun uydusu olarak İslam’ın bu bölgelere yayılışına kadar egemenliklerini devam ettirdiler. Bizanslılar, güney sınırlarını hem bedevî akınlarına, hem de Sâsânîler’den gelecek tehlikelere karşı kendilerini koruyabilmek için Gassânîleri desteklediler. Gassânîler ise Hîrelilerle sık sık savaştılar. Dolayısıyla Gassânîler, Bizanslılarla Sâsânîler arasında tampon bir güç haline geldi.

Gassânîler’in en parlak dönemi Hâris b. Cebele (529-569) dönemidir. Hâris b. Cebele, Gassânî hükümdarları arasında önemli bir yere sahiptir. Sâsânîler ve Hîrelilerle yaptığı savaşlarda birçok zafer kazanmıştır. Gassânîler, en geniş topraklara Hâris b. Cebele döneminde sahip olmuştur. Hâris b. Cebele’den sonra yerine oğlu Münzir hükümdar olmuştur. O da hükümdarlığı döneminde Hîrelilerle savaşmış ve onlara karşı birçok zafer kazanmıştır. Münzir, dönemin Bizans İmparatoru tarafından idamı emredilmiş, bu haberi alan Münzir üç yıl isyan etmiş ve Sâsânîler ve Hîrelilerle savaşmış, Bizanslılar bu üç yıl içerisinde birçok elçi göndererek Münzir’i ikna etmiş, hatta İstanbul’da taç giydirmişlerdi. Netice itibariyle Münzir tutuklanmış ve İstanbul’a getirtilmişti. Bunu haber alan Münzir’in oğulları büyük oğlu Nu’man’ın liderliğinde isyan etmiş ve bu isyan dönemin Bizans İmparatoru tarafından bastırılmıştır. Bu olaylar üzerine Gassânîler parçalanmış ve birçok bağımsız devletçik ortaya çıkmıştır.

Suriye, Filistin ve Kudüs’ün 613-614 yıllarında İran şahı Hüsrev Perviz tarafından işgal edilmesiyle birlikte Gassânîler’in çökmüş ve gücünü kaybetmiştir. Bizanslılar 628’de İranlıları mağlup ederek Suriye ve çevresini geri almışlardır. Bunun üzerine Gassânîler, güçsüz ve önemsiz duruma düşmüştür. Son dönemin Gassânî hükümdarlığını ise Cebele b. Eyhem yapmıştır. Cebele b. Eyhem, 636 yılında meydana gelen Yermük savaşında, Bizans İmparatoru Herakleios tarafından Bizans ordusu tarafında yer alan on iki bin kişilik Hristiyan Arapların başına komutan tayin edilmiş ve Müslümanlara karşı savaşmıştı. Yermük savaşında Bizans ordusunun mağlup olması üzerine kabilesiyle beraber kendi topraklarında Hristiyan olarak ölmüştür. Onun Müslüman olduğu ve Hz. Ömer’e gelerek İslam’ı kabul ettiği; ancak bir müddet sonra irtidat ederek Bizans bölgesine gittiği de rivayet edilmektedir.

Hz. Peygamber (s)'in peygamberliğinden sonra da Gassânîler ve Bizanslıların Araplarla siyasî ilişkileri devam etmiştir. Hz. Peygamber (s) döneminde, Bizans ve Gassânîlere karşı meydana gelen Mûte savaşı ve Tebük seferi düzenlenmiştir. Müslümanlar, Mûte savaşında kendilerinden sayıca kat kat üstün Bizans ordusuna karşı büyük bir cesaretle savaşmış ve savaş esnasında planlı bir şekilde geri çekilerek ez az zayıatla Medine'ye geri dönmüştür. Bu savaştan bir yıl sonra Hz. Peygamber (s) tarafından düzenlenen Tebük seferinde herhangi bir karşılaşma olmadan geri dönmüştür. Hz. Peygamber (s)'in vefatından sonra Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde gerçekleştirilen Suriye seferleri sırasında Gassânîler'le ve Bizans ordusuyla birçok karşılaşma gerçekleştirilmiştir. Yermük Savaşı, Gassânîler'in Müslümanlarla karşılaştığı son savaş olmuş ve savaş Müslümanların zaferiyle sonuçlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Ağırakça, A. (1996), “Gassâniler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (Cilt, 13, ss. 397-398).
- Algül, H. (1986), *İslam Tarihi*, İstanbul, Gonca Yayınevi.
- Avcı, C. (2018), *İslâm-Bizans İlişkileri*, 2. baskı. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Belâzûrî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir (1963), *Ensâbü'l-eşraf*, 1, (thk. Muhammed Hamidullah), Jerusalem.
- Büyükçoşkun, K. (1991), “Arabistan” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (Cilt, 3, ss. 248)
- Cevâd Ali, (1993), *el-Mufasssal fî târihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Bağdat, Matbaatu Câmîati Bağdâd, 2. Baskı, (Cilt 1, ss.167).
- Çağatay, N. (1971), *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 3. Baskı, Ankara, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Çelik, S.İ. (2019), *Gassâniler*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Ebu'l-Fidâ (tsz), *el-Muhtasar fî târihi'l-beşer*, thk. Mahmûd Deyyûb, Beyrut, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- el-Ezrakî, Abdullah b. Ahmed. (2003), *Ahbâru Mekke*, Dimeşk, Metebetü'l-Esedî.
- Fayda, M. (1994), “Ebnâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (Cilt, 10, ss. 78-79).
- Fayda, M. (1992), “Câbiye” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları (Cilt, 10, ss. 558).
- Fayda, M. (1993), “Cebele b. Eyhem” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları (Cilt, 7, ss. 184-185).
- Fayda, M. (2011), “Tarih” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları (Cilt, 40, ss. 66-72).
- Günaltay, Ş. (2016), *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları.
- Günaltay, Ş. (1341), *İslam Tarihi*, İstanbul, Evkâf Umumiye Matbaası.
- Hamevî, Yakut, (1977), *Mu'cemü'l-büldân*, Beyrut, Dâr-u Sâdır.
- Hamidullah, M. (1988), “Siretü İbn İshak'a yazdığı Mukaddime”, Akabe Yayınları, İstanbul.
- Hamidullah, M. (1998), *Hz. Muhammed'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*, trc. Mehmet Yazgan, İstanbul, Beyan Yayınları.
- Hamidullah, M. (1969), *el-Vesaiuku's-Siyasiyye li'l-Ahdi'n-Nebevî ve'l-Hilâfeti'r-Râşide*, Beyrut.

- Hamîdullah, M. (1991), *İslâm Peygamberi I-II*, İstanbul, İrfan Yayıncılık.
- Harman, Ö. F. (1991), "Arim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (Cilt, 3, ss. 373-374).
- Hitti, P. (2001), *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul, İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Hitti, P. (1958), *Târîhu Suriye ve Lübnan ve Filistin*, çev. Abdülkerim Refik; Corc Had-dad, Beyrut, Dâru's-sekâfe.
- Hizmetli, S. (2019), *İslam Tarihi*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları.
- İbn Abdi Rabbih (1302), *'Ikdü'l-Ferîd*, Kahire.
- İbn Asâkir, (1995), *Târîhu Medîneti Dîmeşk*, Beyrut, Dâru'l-Fikr.
- İbn Hazm, M. A. (1998), *Cemheretü ensâbi'l-Arab*, Beyrut.
- İbn Habîb, M. (1942), *Kitâbu'l-Muhabber*, Beyrut, Dâru'l-efkârî'l-cedîde.
- İbn Havkal, (1873), *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik (Sûretü'l-Arz)*, thk. M. J. De Geoje, Leiden, Brill Yayınları.
- İbn Hişâm, M. A. (1990), *Siyretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakâ vd. Beyrut, Dâru'l-Kalem.
- İbn İshak, (2004), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Ahmed Ferid el-Mezidî, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Kelbî, (1986), *Cemheretü'n-Neseb*, thk. Nâcî Hasan, Beyrut, Âlimü'l-Kütüb ve Mektebetü'n Nahdatü'l-Arabiyye.
- İbn Kuteybe (1930 9, *Uyûnu'l-Ahbâr*, Kahire.
- İbn Sa'd (1957), *Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut, Dâru Sâdır.
- İsfahânî, H. (tsz), *Târîhu sinî mülûki'l-arz ve'l-enbiyâ*, Beyrut, Dâru Mektebeti'l-Hayat.
- Kütükoğlu, M. S. (2007), *Tarih Araştırmalarında Usûl*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Lewis, B. (2001), *Tarihte Araplar*, çev. 3. Basım, Hakkı Yıldız Dursun, İstanbul, Anka Yayınları.
- Mâverdi, (1999), *el-Hâvî'l-Kebîr*, XIV, Beyrut, Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye.
- Nâf', M. M. (2018), *Asrun mâ kabl'e'l-İslâm*, İngiltere, Müesseseti Hindâvî.
- Nus, İ. (1973), *el-Asabiyyetü'l-Kabaliyye ve eseriha fî şî'ri'l-Emevî*, 2. Basım, Beyrut, Dâru'l-Fikr.
- Nuveyrî, A. Ş. (1975), *Nihâteyü'l-ereb fî funûn'l-edeb* XX, 1-XXVII, Kahire, Dâru'l-Kütüb.
- Özalp, M. S. (2022), *Arap Dilinde Deve Literatürü*, Ankara, Sonçağ Yayınları.
- Özaydın, A. (1991) "Arap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (Cilt, 3, ss. 322)

- Özaydın, A. (1991) "Arabistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (Cilt, 3, ss. 251)
- Sahrâvî, Muhammed b. Abdurrahman (1986), *el-‘Îlân bi’t-Tevbîh li Men Zemme Ehli’t-Târih*, nşr. F. Rosenthal, Beyrut, Müessesetü’r-Risâle.
- Sarıçam, İ. (2014), *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara, Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Şerif, A. İ. (1985), *Mekke ve’l-Medine fî Câhiliyye ve Ahdi’r-Rasûl*, Kahire, Dâru’l-Fikri’l-Arabî.
- Sönmez, A. (2011), *Rasulullah’ın İslam’a Davet Mektupları*, İstanbul, İnkılab Yayınları.
- Togan, Z. V. (1985), *Tarihte Usûl*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tomar, C. (2009) "Suriye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (Cilt, 35, ss. 545-550).
- Vâkıdî, Muhammed b. Ömer, (1979), *Kitabü’l-Megazi*, thk. Marsden Jones, Beyrut, Müessesetü’l-Âlemî.
- Vehb b. Münebbih (1979), *Kitâbu’t-Ticân fî mülûki Himyer*, thk. Abdülaziz el-Mekâlih, Sa’na, Merkezü dirâsetü ve’l-ebhâsi Yemeniyye.
- Yüksel, A. T. (1991), *İslam’ın İlk Döneminde Ticari Hayat*, İstanbul, Beyan Yayınları.
- Yıldız, İ. H. (1991), "Arabistan" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (Cilt, 3, ss. 252).
- Zehebî, (2003), *Târihu’l-İslâm ve Vefeyâtü’l-Meşâhiri ve’l-A’lâm*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmûri, Beyrut, Dâru’l-kitâbi’l-‘Arabî.
- Ya’kûbî (1995) *Târihu’l-Ya’ûbi*, 5. Baskı, Beyrut, Dâru Sâdir.
- Zehebî, (1990), *Târihu’l-İslâm ve vefeyâtü’l-(tabakâtü’l) meşâhîr ve’l-a’lâm*, 2. Basım, thk. Ömer Abdüsselam Tedmûri, Beyrut, Dâru’l Kitabu’l-Arabî.
- Zeydan, C. (1939) *el-Arab kable’l-İslâm*, Kahire, Dâru’l-Hilâl.
- Zeyyât, Ahmed H. (1985), *Târihu’l-Edebi’l-Arabî*, Beyrut, Dâru’s-sekâfe.
- Zübeyri, (tsz), *Kitabu Nesebi Kureyş*, (nşr. E. Levi Provençal), 3. Baskı, Kahire, Dâru’l-Ma’arif.